

Լուսանկար Ն. Սուջայեանի

Այս շէնքի աջ կէտում տեղաւորւած էր հայ տպարանը. ձախում՝ նախկին հոգևոր ծխական դպրոցը

ԱՍՏՐԱԽԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ՏՊԱՐԱՆԸ

Յիրաւի ծանր տպաւորութիւն է անում այն հանգամանքը, երբ մի անցած իրողութեան առիթով պատմական տեղեկութիւն կամ անցեալից մնացած մի հետք կս որոնում և չես գտնում:

Այդ կողմից ևս Աստրախանը կատարեալ անապատ է ներկայացնում:

Ոչ մի յուշարձան, ոչ մի յիշատակարան չէ մնացել, որ անցեալը յիշեցնէր ու անցածի մասին տեղեկութիւն տար:

Աստրախանի հայոց կոնսիստորեայում կան մի երկու վախ մատաններ, որոնք կազմում են Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղութեանի ձեռագիր յիշատակարանները և դրանք ևս շատ քիչ բան են ասում անցածի մասին: Գրանք հանգուցեալ արճիի աւելի վիճակային տուրքի մատաններն են քան յիշատակարանները և եթէ պարունակում են պատմական տեղեկութիւններ, այն էլ զանազան քաղաքների, եկեղեցիների հիմնարկութեան և օժման թւականներ են:

Մի քիչ աւելի է կանգ առած Պետերբուրգի ճանապարհորդութեան ու այնտեղի տեսակցութիւնների մասին Եկատերինէ Կայսրուհու և զանազան բարձրաստիճան անձանց հետ:

Ի՞նչպէս բացատրել այդ ամայութիւնը: Ականատեսներն ասում են, որ Աստրախանի ս. Աստուածածին ա. եկեղեցու զանգատանը զանուղ փոքրիկ խցիկը հնում որպէս թանգարան է ծառայելիս եղել:

Այնտեղ պահուելիս են եղել զանազան մեծութեամբ գրչագիր մատաններ, յիշատակարաններ և բազմաթիւ թղթեաններ:

1852-թւին երջանկայիշատակ Ներսէս V-րդ կաթողիկոսի լիազոր վերահսկիչ Հասան-Ջալալեան արքեպիսկոպոսը Աստրախան այցելած ժամանակը, բոլոր այդ հնութիւնները տանում, տանում է իր հետ:

Աստրախանի կոնսիստորեան վերջն է հասկանում իր սխալը և երբ Գէորգ Վեհապետեան առաջնորդի ժամանակ հարցումն է անում այդ տարածների

մասին, սինոդից պատասխան է ստացում, որ այդ բոլոր մատանները պահոււմ են Սանահնի վանքում:

Արդե՞ք չթոյլ տալ կործելու, որ այդ տարածների մէջ կան և գործեր Յովսէփ արքեպիսկոպոսի հիմնած Աստրախանի հայոց տպարանի վերաբերեալ, որի գոյութեան մասին տեղումս շատ կցկատուր տեղեկութիւններ են մնացել. համարեա ոչինչ:

Պատմագէտ Լէօն գրում է, որ Յովսէփ Արղութեանը իր տպարանը հիմնում է Աստրախանում 1794 թւին, որ գոյութիւն է ունենում մինչև 1827—28 թւականները:

Այդ տեղեկութեան առաջին մասը շատ էլ ճիշտ չէ: Հիմնել է 1796-ին: Երեք տարի անցած՝ այդտեղ տպագրում է Վարդան Բարձրաբերդցու «Մեկնութիւն Սաղմոսաց Գաւթի» հասարակ գիրքը, որից հարիւր օրինակից աւելի մինչև օրս պահոււմ են կոնսիստորեայի պահարանում: Թուղթը ընտիր է, տիպը մաքուր, պարզ, տառերը զեղեցիկ: Այս է միայն մնայուն փաստը Աստրախանի հայ տպարանի: Գրքի առաջին երեսի վրա գրւած է.

«Հրամանաւ Սրբոյ Աթուռոյն Էջմիածնի Ծայրագոյն Նուիրակի, Հիւսիսային կողմունս եղեալ ամենայն ազգիս Հայոց՝ Առաքելաշաւիղ Առաջնորդի, Սանահնցի Երկայնաբազուկ Արղութեան Իշխանազնեայ Տեսն Յովսէփայ՝ Պսակագեաց Սրբազան Արք Եպիսկոպոսի»:

Այնուհետև առանձին գրւած է.

«Արդեամբ և ծախիւք ի Ղլլար բնակեալ բարեպաշտօն և Մեծահաւատ՝ Լուսահոգի Յարութիւնի որպի՛ Պարոն Անտօնի Ծամախեցոյ: Յամի տեսն 1797, մարտի 24: Իսկ ի թւին հայոց ՌՄԽԶ:

Ի տպարանի Նորին Բարձր Սրբազնութեան: Ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնայ Եկեղեցւոյն, որ ի Յաշտարխան»:

Այս տպարանում տպագրուել է նաև ժամագիրք, որի միայն առաջին թերթն ևս տեսել, իսկ գիրքը, ինչպէս երևում է, արդէն գործադրուել, վերջացել է Աստրախանում:

Ինչ վերաբերում է Լէօի տեղեկութեան երկրորդ կէտին, որ իբր թէ տպարանը գոյութիւն է ունեցել մինչև 1827—28 թւականները, այդ ևս սխալ է: Այս բողոքիս ձեռքիս տակ ունեմ կոնսիստորեայի 1837 թւի մի գործ, որից երևում է, որ Սերովրէ Արքեպիսկոպոսը*) 1837 թւի մարտի 10-ին զիմում է Աստրախանի հայոց կոնսիստորեային հետեւեալ առաջադրութեամբ.

«Պարոն Զինուորական Գաւառագեան Աստրախանայ թղթով ի 4 մարտի № 1035. ծանուցանէ ինձ, թէ ի տպարանի մերում տպին ուստերէն պէսպէս թուղթք և ինդրէ զիմ անօրէնութիւն, զի մի այսուհետև յաճախեցին տպագրութիւնք ի ուս լիզու որոյ և իցէ տեսակի:

Ես օրինաւոր համարեալ զառաջարկութիւն Նորին Գերազանցութեան, հրամանագրեմ Հոգևոր Կոնսիստորիայից զգուշանալ զի մի ինչ տպացի ուստերէն այսուհետև տառիւք մերովք»:

Կոնսիստորեան էլ հիմնելով առաջնորդի թղթի

*) Ծանօթ. Սերովրէ արքեպիսկոպոսը ժամանել է Աստրախան 1832 թ. և 1847 թւի յուլիսին խօլերայով վախճանուել է: Թաղած է Աստուածածին ա. եկեղեցու մէջ հարաւային պատի մօտ:

վրա, որոշում է ատեան կանչել «Տոգևորական տպագրիչ» Մկրտիչ Յովհաննէսեանին (երևի տպարանի կառավարիչ) և նրան զգուշացնել, որ ոսերէն ոչ մի տեսակի թուղթ չտպագրի մեր տպարանում, որը արգելւած է քաղաքիս կառավարութիւնից:

Այս բոլորից երևում է, որ տպարանը միայն հայերէն տպագրութեամբ չէր զբաղւած, այլ և ոսերէն:

Միևնոյն ժամանակ հաստատուում է, որ տպարանը ըստ Լէօի 1827—28 թւին չէ զազարել, այլ 1837 թւին անգամ դեռ ևս գործում էր:

Աւելին կասեմ—ականատեսներից մէկը, Գ. ք. Դադաշեանը պատմում է, որ ինքը 1847 թւին, փոքր հասակում, գնում էր Աստւածածին ա. եկեղեցու բակը գիր կարդալու և պարապմունքից ազատ ժամանակը աշակերտների խմբով գնում էին տպարան «Մուկուշի» մօտ (վերև յիշւած Մկրտիչ Յովհաննէսեանը), տեսնելու թէ՛ ինչպէս է նա տպագրում: Այնուհետև ականատեսը աւելացնում է. «1848 թւին գնացի Լազարեան ճեմարան և երբ 1852 թւին վերադարձայ, այլ ևս տպարանը չկար»:

Այսպէս ուրեմն՝ Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի տպարանը գոյութիւն է ունենում Աստրախանում մօտաւորապէս մինչև 1850—ական թւականները և իր գոյութիւնը պահպանում է առաջնորդարանի ներքին յարկի կրպակների արդիւնքից, սրպիսի շինութեան վերին յարկում տեղաւորւած էր այդ տպարանը և որը գլխոււում է ս. Աստւածածին ա. եկեղեցու բակում:

Իսկ այնուհետև ի՞նչ հղաւ այդ պատմական տպարանի վիճակը:

Դարձեալ ականատեսների պատմածով, տպարանի բոլոր իրիզէնները, արկղ, արկղ տառերը, բոլորովին անխնամ ածւած էին առաջնորդարանի ներքին յարկի մի նկուղում, մինչև 1889—91 թւերին երեսփոխան Յովհաննէս Մեսնիկեանը անպէտք և անգործադրելի իրերի շարքում վաճառեց նաև տպարանի թշւառ մնացորդները: